

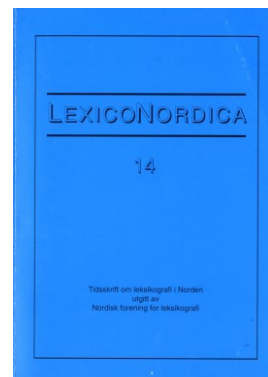
LexicoNordica

Forfatter: Sven Tarp [Håndbog i Nudansk i leksikografisk perspektiv]

Anmeldt værk: Håndbog i Nudansk

Kilde: LexicoNordica 14, 2007, s. 323-340

URL: <http://ojs.statsbiblioteket.dk/index.php/lexn/issue/archive>

© LexicoNordica og forfatterne

Betingelser for brug af denne artikel

Denne artikel er omfattet af ophavsretsloven, og der må citeres fra den. Følgende betingelser skal dog være opfyldt:

- Citatet skal være i overensstemmelse med „god skik“
- Der må kun citeres „i det omfang, som betinges af formålet“
- Ophavsmanden til teksten skal krediteres, og kilden skal angives, jf. ovenstående bibliografiske oplysninger.

Søgbarhed

Artiklerne i de ældre LexicoNordica (1-16) er skannet og OCR-behandlet. OCR står for 'optical character recognition' og kan ved tegngenkendelse konvertere et billede til tekst. Dermed kan man søge i teksten. Imidlertid kan der opstå fejl i tegngenkendelsen, og når man søger på fx navne, skal man være forberedt på at søgningen ikke er 100 % pålidelig.

Sven Tarp

Håndbog i Nudansk i leksikografisk perspektiv

Traditionally, manuals are not discussed in the lexicographic literature although they are mentioned from time to time. But nobody has ever attempted to give a more comprehensive explanation of why manuals can be considered lexicographic reference works and which consequences this may have for their content, structure and presentation. On the basis of some general reflections on lexicography and manuals, this essay analyses a concrete manual, *Håndbog i Nudansk* (Manual of Modern Danish), from the perspective of the lexicographic function theory and argues that this manual, in all essential aspects, can be considered a lexicographic tool with its own functions similar to those of traditional dictionaries.

0. Indledning

Der er ikke tradition for at diskutere håndbøger i den leksikografiske litteratur. De nævnes af og til som en del af leksikografiens genstandsområde på linje med andre opslagsværker. Men man søger forgæves, hvis man ønsker en nærmere redegørelse for, hvorfor de rent faktisk kan betragtes som leksikografiske opslagsværker, og hvilke konsekvenser dette har for deres indhold, opbygning og præsentation. Det følgende bidrag vil søge at råde bod på denne mangel, idet det på grundlag af nogle generelle overvejelser om leksikografi og håndbøger vil tage hul på spørgsmålet gennem en undersøgelse og diskussion af et konkret opslagsværk, nemlig *Håndbog i Nudansk*, der er solgt i forholdsvis store oplag i Danmark. Valget af netop denne håndbog som udgangspunkt for en leksikografisk diskussion af håndbøger sættes ekstra i relief af den kendsgerning, at forlaget, Politikens Forlagshus, selv har valgt at udsende den som et led i serien *Politikens Ordbøger*.

1. Leksikografi og håndbøger

Ifølge moderne leksikografisk teori er det helt centrale, som ordbøger kan tilbyde, en hurtig og nem adgang til leksikografiske data, ud fra hvilke de potentielle brugere kan udtrække de informationer, som de måtte have behov for i en specifik situation. Ordbøger er **brugsgenstande**, som har det **genuine formål** at tilvejebringe **en bestemt type data**, som er gjort **tilgængelige** på en sådan måde, at **en bestemt type brugere**, som befinder sig i **en bestemt type samfundsmæssig situation** gennem **søgning** i ordbogen kan hente **informationer** med henblik på at

løse **en bestemt type behov**. Hurtig og nem tilfredsstillelse af informationsbehov er således ordbøgers særkende i deres dobbelte egenskab af opslagsværker og brugsgenstande (se Tarp 2006).

Som det fremgår, betragtes de menneskelige informationsbehov i den leksikografiske tænkning ikke som abstrakte behov, der er løsrevet fra menneskenes daglige gøremål. De betragtes derimod som specifikke **typer af behov**, der er direkte relateret til specifikke **typer af potentielle brugere**, der befinder sig i specifikke **typer af ekstra-leksikografiske brugersituationer** som for eksempel tekstproduktion og tekstreception. Dette er grundlaget for den moderne leksikografiske funktionslære, som konciperer, analyserer og typologiserer ordbøger efter deres respektive – erklærede og ikke-erklærede – funktioner. Disse funktioner deles traditionelt op i to store grupper, som udmærket kan været indeholdt i samme leksikografiske værk, nemlig **kognitive funktioner**, hvor målet er at øge brugernes viden, og **kommunikative funktioner**, hvor målet er at hjælpe brugerne med at løse problemer og afgøre tvivlsspørgsmål i forbindelse med sproglig kommunikation, dvs. ved produktion, reception, oversættelse og revision af tekster. Et konkret opslagsværk må have mindst én funktion for at blive betraget som et leksikografisk værktøj. Men det kan også have flere funktioner, dvs. det kan henvende sig til mere end én brugertype og/eller været beregnet på mere end én brugersituation.

På dette grundlag kan der lægges en leksikografisk vinkel på alle brugsgenstande, som er fremstillet med det formål at tilfredsstille det voksende samfundsmæssige behov for informationer. Dette betyder dog ikke, at man i snæver betydning kan betragte alle brugsgenstande, der har dette formål, som ordbøger eller blot leksikografiske redskaber. Men det betyder, at man uanset deres opbygning kan underkaste dem en brugsorienteret leksikografisk analyse og kritik med henblik på at afgøre, om de rent faktisk giver brugerne hurtig og nem adgang til de ønskede informationer. På denne måde udvides den moderne leksikografis genstands- og interesseområde og kommer naturligt til at indbefatte håndbøger af forskellig slags.

2. Funktioner i Håndbog i Nudansk

Håndbog i Nudansk er uhyre benyttet i vide kredse i det danske samfund, såvel inden for undervisningssektoren som i det pulserende erhvervsliv. Den har ligeledes gennem en årrække været brugt i danskundervisningen af BA-studerende i sprog og erhvervskommunikation på Handelshøjskolen i Århus. Håndbog i Nudansk har været integreret i en del af kursusforløbet på en måde, så de studerende efterhånden er blevet

fortrolige med dens indhold og brug i forbindelse med øvelser i sprogproduktion. Erfaringerne har været positive. Når de studerende først er blevet fortrolige med håndbogen, kan de relativt hurtigt og nemt hente de forskellige typer informationer, som de kan have behov for i forbindelse med sprogproduktion på dansk. Håndbog i Nudansk har dermed i praksis vist, at den er et kvalitetsprodukt, der kan tilfredsstille en specifik type brugeres behov i en specifik situation.

Alene på dette grundlag er det både rimeligt og relevant at underkaste den en leksikografisk analyse og kritik. Og som første skridt må det undersøges, om den eventuelt har mere end én erklæret eller ikke-erklæret funktion. I det forord, som forfatterne Henrik Galberg Jacobsen og Peter Stray Jørgensen i 1987 skrev til første udgave af Håndbog i Nudansk for at beskrive dens ”formål, målgruppe og brugsmuligheder”, og som er blevet genoptrykt i de efterfølgende fire udgaver til og med den nuværende femte udgave, hedder det indledningsvis:

Håndbog i Nudansk er en opslagsbog i praktisk sprogbrug. Den giver hjælp til at løse de daglige sproglige og kommunikationsmæssige problemer som man støder ind i når man skal meddele sig skriftligt eller mundtligt til andre. Håndbogen kan både bruges når man søger svar på enkelte konkrete sprogproblemer, og når man vil have mere indgående besked om et større sprogligt eller fremstillingsmæssigt emne. [...] Vi har ofte haft brug for en bog hvor det hele var samlet, en bog der både giver besked om hvordan man opbygger forskellige slags tekster, og hvordan man formulerer sig hensigtsmæssigt og korrekt. Den bog vi savnede, skulle ikke alene give præcis og udførlig vejledning mht. retskrivnings- og korrekthedsproblemer i den sproglige småtingsafdeling, men skulle også være en hjælp til at fremstille hele tekster, fx mødereferater, taler, erhvervsbreve og rapporter. (Forord til 1. udgave)

På trods af et uforståeligt udtryk som ”fremstillingsmæssigt emne” er dette rene ord for pengene. Håndbog i Nudansk har med andre ord den erklærede hovedfunktion at yde hjælp, når ”man skal meddele sig skriftligt og mundtligt til andre”, dvs. ved tekstproduktion på dansk. Men det er forfatternes fortjeneste, at de går endnu et skridt i beskrivelsen af denne hovedfunktion. Håndbogen skal nemlig ikke kun bruges til løsning af ”retskrivnings- og korrekthedsproblemer i den sproglige småtingsafdeling”, dvs. når brugerne direkte befinder sig i skrive- eller taleprocessen. Den skal også kunne bruges i forberedelsesfasen, når man er i færd med at planlægge opbygningen og strukturen af tekster inden for forskellige genrer såsom ”mødereferater, taler, erhvervsbreve og rapporter”. Netop på dette sidste område går Håndbog i Nudansk et skridt videre end de fleste egentlige ordbøger til tekstproduktion. Denne skelnen mellem ”enkelte konkrete sprogproblemer” og ”et større sprogligt eller fremstillingsmæssigt emne” minder om den skelnen mellem **punktueller**

problemstillinger og **globale problemstillinger**, som man kan finde hos den tyske leksikograf Franz Josef Hausmann:

Die Frage lautet nun: Wozu dienen die Wörterbücher? Zu welchem Zweck schlägt man sie auf? Welche Wörterbücher sind für welche Funktionen besonders gut geeignet? Die einfachste und häufigste Art der Benutzung von Wörterbüchern ist gewiß die punktuelle Konsultation zur Beantwortung einer ganz speziellen Frage. Wie wird das Wort geschrieben? Wie wird es ausgesprochen? Ist das Substantiv maskulin oder feminin? Wie ist das Wort markiert? Was bedeutet es? Welche Äquivalente gibt es? Solchen punktuellen Fragestellungen, mit denen man meist ein nicht gefestigtes Vorwissen überprüfen will, stehen globale Fragestellungen gegenüber: Wie ist der französische Wortschatz insgesamt strukturiert? In welchen Wortfamilien, Synonymen-, Antonymenstrukturen, Wortfeldern oder Sachgruppen stehen bestimmte Wörter? Welches lexikalische Material steht zum Ausdruck eines Gedankens, zur Beschreibung eines Vorgangs, zur sprachlichen Bewältigung einer Situation zur Verfügung? Die zweite Fragestellung, wir können sie im Gegensatz zur punktuellen auch die systematische nennen, ist weit weniger geläufig. Viel seltener werden die Wörterbücher zu ihrer Beantwortung herangezogen. (Hausmann 1977:144)

[Spørgsmålet er nu: Hvad kan ordbøger bruges til? Med hvilket formål slår man op i dem? Hvilke ordbøger er særligt godt egnede i forbindelse med hvilke funktioner? Den enkleste og hyppigste form for brug af ordbøger er givetvis den punktuelle konsultation for at få besvaret et helt specielt spørgsmål. Hvordan skrives ordet? Hvordan udtales det? Er substantivet maskulinum eller femininum? Hvorledes er ordet markeret? Hvad betyder det? Hvilke synonyme har det? Hvilken ækvivalent findes der? Sådanne punktuelle problemstillinger, med hvilke man for det meste vil bekræfte en ikke rodfæstet viden, står i kontrast til globale problemstillinger: Hvordan er det franske ordforråd overordnet set struktureret? I hvilke ordfamilier, synonym- og antonymgrupper, ordfelter og saggrupper befinder bestemte ord sig? Hvilket leksikalsk materiale er til rådighed for at udtrykke en tanke, beskrive et forløb eller beherske en situation verbalt? Den anden problemstilling, som vi i modsætning til den punktuelle også kunne kalde systematisk, er langt mindre hyppig. Det er langt sjældnere, at ordbøger bliver taget frem for at besvare den.]

Selv om Hausmann her specifikt giver nogle andre eksempler på, hvad der kunne være globale problemstillinger, er ligheden med formuleringerne i ovenstående citat fra Håndbog i Nudansk slående. Men hvor Hausmann i sine teoretiseringer over nye franske ordbøger henviser de to typer problemstillinger til to forskellige typer ordbøger, nemlig **læreordbøger**, som er konciperet til at blive gennemarbejdet helt eller delvist med henblik på globale problemstillinger, og **konsultationsordbøger**, som er konciperet til opslag med henblik på punktuelle problemstillinger, har forfatterne til Håndbog i Nudansk integreret de to

typer problemstillinger i et og samme opslagsværk. Dette rejser imidlertid et andet spørgsmål, hvor formuleringerne i forordet til Håndbog i Nudansk ikke er alt for klare. Hausmanns ”læreordbøger” er ikke ordbøger med kommunikative funktioner, der har til formål at afhjælpe problemer i kommunikationsprocessen, men derimod ordbøger med kognitive funktioner, der først og fremmest har til formål at øge brugerens viden om et givet emne. Selv om Håndbog i Nudansk er et opslagsværk, der ikke først og fremmest er beregnet til at blive læst igennem fra ende til anden, bliver den alligevel – og givetvis hyppigt – brugt til at øge brugernes viden om det danske sprog, uden at det nødvendigvis er direkte forbundet med en kommunikativ situation. Denne oplagte mulighed for brug af håndbogen fremgår ikke klart af forfatterens forord, selv om håndbogen rent faktisk indeholder artikler, der udelukkende kan have denne funktion, f.eks. artiklen *Modersmål-Selskabet*. I forlagets varedeklaration på bogens bagside reduceres dens nytteværdi tilmed til at være ”den ideelle problemløser eller facitliste for folk der bruger det danske sprog”. I den forstand kan kritikken af både håndbogsforfattere og forlag være, at de som en sjældenhed inden for forlagsverdenen har været for beskedne i deres beskrivelse af bogens nytteværdi.

Samme beskedenhed – om end her mere rimelig – finder man i forordets præcisering af den forudsete brugergruppe af ”folk der bruger det danske sprog”:

Håndbog i Nudansk skal kunne bruges af de samme sprogbrugere som bruger Nudansk Ordbog. Det vil sige elever i folkeskolens ældste klasser og deres lærere, studerende og andre uddannelsessøgende, sekretærer, sagsbehandlere og beslutningstagere i offentlige og private virksomheder. (Forord til 1. udgave)

Denne brugergruppe består dels af folk, der er under uddannelse på forskelligt niveau, og dels af folk, der har brug for at formulere sig på dansk i forbindelse med deres arbejde. Det må formodes, at der også er mange andre, som i deres private liv kan have glæde af håndbogen. Og dertil kommer folk som journalister, forfattere og oversættere, som utvivlsomt kan have stor glæde af den i deres professionelle liv. Brugergruppen kunne derfor med fordel have været udvidet, men da de nævnte grupper givetvis vil have behov og krav til håndbogen, som svarer til nogle af de allerede nævnte gruppers behov og krav, har dette næppe nogen reel betydning for dens koncept. Derimod er det klart, at allerede den forudsete brugergruppe, der blandt andet indbefatter skoleelever, har vidt forskellige forudsætninger, hvad der frem for alt stiller store krav til såvel de selekterede data som til deres præsentation. Forfatterne oplyser i deres forord, at:

En stor del af stoffet er i større eller mindre grad afprøvet i praksis. Studerende, kursister, kollegaer, familie, venner og bekendte har fået forelagt artikler til kommentering eller er blevet undervist på grundlag af artikler eller forarbejder til bogen. (Forord til 1. udgave)

Metodemæssigt har forfatterne således gjort et solidt forarbejde. I det følgende vil resultatet blive undersøgt, idet der vil blive lagt vægt på 1) mulighederne for hurtig og nem tilgang til de ønskede data, 2) karakteren af disse data og deres præsentation og 3) håndbogens layout. De tilknyttede kommentarer vil vise, at forfatterne i den henseende langt hen ad vejen har haft succes med deres forehavende.

Derimod vil de følgende afsnit ikke forsøge at give en kvalitativ bedømmelse af håndbogens indhold, dvs. om dette er rigtigt, forkert eller eventuelt mangelfuldt. Erfaringerne fra undervisningen på Handelshøjskolen i Århus viser, at kyndige brugere af håndbogen i langt de fleste tilfælde kan regne med at finde de informationer, som de har brug for, og der er i den henseende ikke opdaget noget, som kunne kaldes decideret forkerte oplysninger. Derimod er det klart, at forfatterne til en håndbog af denne karakter nødvendigvis må foretage en selektion af det omfattende materiale, som står til deres rådighed, og at der derfor altid kan forekomme brugere, som har et så specifikt behov, at de må lægge håndbogen fra sig med uforrettet sag. En kritik af sådanne perifere mangler, som i større eller mindre grad kendetegner alle leksikografiske værker, vil i alle tilfælde være urimelig og misvisende.

3. Ydre søgeveje

Søgeveje er den leksikografiske betegnelse for de forskellige veje, som brugerne af en ordbog kan følge fra det øjeblik, hvor de tager ordbogen i hånden, til det punkt, hvor de finder de data, som kan give svar på deres informationsbehov. Søgevejene kan opdeles i ydre søgeveje, som leder brugerne hen til den relevante artikel, og de indre søgeveje, som internt i artiklen leder dem frem til de ønskede data. Kravene til disse søgeveje er i begge tilfælde, at de skal kunne hjælpe en bruger af den forudsete type til hurtigst og nemmest muligt at finde de nævnte data.

Håndbog i Nudansk har et komplekst system af ydre søgeveje, som er på højde med eller i flere henseender overgår mange af de bedste leksikografiske opslagsværker, der er udkommet i bogform. Kernen i håndbogen er en "lemmaliste" eller "byggedel" (se Hausmann/Wiegand 1989) med 138 artikler, der er ordnet alfabetisk efter emne. Dette er en traditionel makrostruktur, som Håndbog i Nudansk deler med de fleste trykte ordbøger. Søgningen i denne alfabetiske byggedel lettes af en

levende kolumne øverst på hver side, hvor såvel den nedenstående artikels begyndelsesbogstav som ”titel” er tydeligt angivet, f.eks.:

d dobbelt- eller enkeltkonsonant?

Disse titler – eller lemmata – består i de fleste tilfælde af etords-termer, men i enkelte tilfælde består de af flere ord og er tilmed formuleret som et spørgsmål, som det er tilfældet i ovenstående artikel med titlen *Dobbelt- eller enkeltkonsonant?*. Denne form for makrostruktur er nem at gå til, når man er blevet fortrolig med håndbogen og ved, hvor man skal søge. Men ved man ikke, hvilke artikler den indeholder, og hvad de konkret hedder, behøver man ikke at bladere hele håndbogen igennem, men kan starte med at konsultere den alfabetiske emneliste over samtlige artikler, som findes to steder i bogen, henholdsvis på første side af smudsarket og på indersiden af omslaget bagest i bogen. Med dette udgangspunkt kan brugeren gå direkte ind i den centrale alfabetiske lemmaliste på jagt efter den ønskede artikel.

Problemet opstår imidlertid, når brugeren ikke ved, i hvilken artikel han eller hun skal søge de relevante data. Dette problem er særligt stort, fordi de fleste af håndbogens 138 artikler behandler forskellige problemstillinger, som ikke altid er lige nemme at relatere til en bestemt titel. Men også i dette tilfælde er der hjælp at hente, idet håndbogen også indeholder et 32 sider langt register, hvor flere hundrede specifikke problemer og problemstillinger er opremset i alfabetisk orden med henvisning til den side, hvor de er behandlet og forklaret. Dette indeks er ekstra brugervenligt, fordi det indeholder grammatiske termer både på dansk og latin, idet der er lavet interne henvisninger fra de danske termer til de latinske. På den måde tilgodeser den de mange brugere, som ikke kender de grammatiske betegnelser på latin.

Ud over register, emneliste og de 138 alfabetisk strukturerede artikler indeholder Håndbog i Nudansk endnu en vigtig komponent til letelse af brugernes søgning. Det drejer sig om en række rene henvisningsartikler, som er integreret i den centrale byggedel. Der findes i alt ti af disse artikler, som atter kan inddeles i to forskellige typer. Den første type behandler de centrale ordklasser: adjektiver, adverbier, konjunktioner, pronomener, præpositioner, substantiver og verber. Et eksempel på denne type henvisningsartikel er følgende artikel:

Verber (udsagnsord)

De vigtigste problemer i forbindelse med verber er behandlet i følgende artikler:

- **Imperativ (bydemåde)*
- **Ligge eller lægge mv.?*
- **Præsens participium (nutids tillægsmåde)*
- **Præteritum participium (datids tillægsmåde)*
- **R-problemer*
- **Verber (udsagnsord) med trykstærk vokal.*

Som det fremgår, er de eneste informationer, som brugerne kan trække ud af denne artikel, referencer til de artikler, hvor problemer i forbindelse med verber behandles mere indgående. Den anden type henvisningsartikler giver brugeren en oversigt over forskellige typer ortografiske problemer, som er relateret til brugen af bestemte bogstaver, og med efterfølgende henvisninger til de artikler, hvor disse problemer tages op. Det drejer sig om de tre artikler *E-problemer*, *S-problemer* og *T-problemer* (der findes også en artikel om *R-problemer*, men den har ikke denne karakter af henvisningsartikel). Fælles for disse artikler er, at de indeholder en kort introduktion til problemstillinger omkring brugen af det givne bogstav, hvorefter de anfører en række henvisninger til andre artikler:

E-problemer

Bogstavet *e* bruges til mange ting i dansk, bl.a. som pluralisendelse (flertalsendelse) og bestemthedsendelse i adjektiver (tillægsord) og i participier (tillægsformer). Det kan ofte være svært at høre en stavelse med *e*, og man kan derfor tit være i tvivl om man skal skrive et *e* eller *ej*.

Her i *Håndbog i Nudansk* kommer vi ind på følgende problemer i forbindelse med brugen af *e*:

Ideen/idéen?

Hvornår bruger man accenttegn over *e* i ord og bøjningsformer som *en/én*,

der/dér, ideen/idéen?

Se artiklen **Accenttegn*.

Båd(e)bro?

Hedder det *bådebro* eller *bådbro*, *stileretning* eller *stilretning*?

Se artiklen **Bindebogstaver*.

Åb(e)n konvolutten?

Skriver man *Åben konvolutten!* eller *Åbn konvolutten!*, *Smuldre smørret i melet!* eller *Smuldr smørret i melet!?*

Se artiklen **Imperativ (bydemåde)*.

[...]

Denne type henvisningsartikel løser problemerne for de brugere, som ikke har tilstrækkelig grammatisk viden til at relatere deres behov til en bestemt grammatisk kategori. For sådanne brugere er det lettere at relatere deres specifikke problem til et specifikt bogstav. Hvis en bruger f.eks. ikke ved, om man skal skrive *Pensl brødet* eller *Pensle brødet*, er det forholdsvis enkelt at relatere dette problem til et e-problem og dernæst finde en problemtype, som svarer til vedkommendes egen. Denne visualisering, som hjælper brugerne til at genkende deres egen problemstilling og dernæst blive henvist til den relevante artikel, er i leksikografisk henseende en nyskabelse, som forfatterne fortjener stor ros for. Sammen med de øvrige ydre søgeveje, som er behandlet ovenfor, giver den de brugere, der tager sig tid til at blive fortrolige med Håndbog i Nudansk, særdeles gode muligheder for rent faktisk at finde den artikel, hvor de kan få tilfredsstillet deres informationsbehov i forbindelse med sproglig kommunikation.

4. Indre søgeveje

Når brugerne af Håndbog i Nudansk har fundet den artikel, hvor svaret på deres problemer formodes at befinde sig, er de så at sige nået ”halvvejs” i deres søgeproces. Den resterende del af opgaven består nu i at finde frem til de specifikke data, som kan tilfredsstille deres informationsbehov. I kortere artikler er problemet ikke specielt stort, men i længere artikler, som håndbogen indeholder adskillige af, er problemet reelt, da det for brugere uden kendskab til artiklernes opbygning kan være meget tidskrævende at finde frem til de relevante data.

Håndbog i Nudansk byder også internt i de enkelte artikler på forskellige søgeveje, der kan hjælpe brugerne. Og dertil kommer, at den har en kompleks datafordelingsstruktur, som blandt andet betyder, at

forskellige typer relevante data gentages to eller flere gange inden for den samme artikel. Den følgende diskussion bygger på en typisk ”gen-nemsnitsartikel”, nemlig artiklen *Ét eller flere ord?*, der fylder seks hele sider i håndbogen.

Overordnet set indeholder artiklen fem forskellige interne komponenter, som på forskellig måde er relateret til hinanden: 1) en introducerende tekstboks, 2) en indholdsfortegnelse, 3) selve artikeldelen i snæver forstand, 4) en række specifikke tekstbokse og 5) en litteraturfortegnelse. Enkelte andre artikler indeholder også andre komponenter, f.eks. illustrationer og en slags artikel-intern alfabetisk ordnet ordliste (i artiklerne *Grammatik* og *Komma*). Men hovedparten af håndbogens artikler består af de nævnte fem komponenter eller i det mindste nogle af dem. I det følgende vil de blive behandlet hver for sig.

1) Den introducerende tekstboks bærer titlen *Kort og godt om* med den pågældende artikels navn som undertitel:

Kort og godt om

Ét eller flere ord?

► Sammensatte substantiver (navneord) skal skrives i ét ord, fx *faktura-dato* og *køleanlæg* (ikke ”faktura dato” og ”køle anlæg”). Det er vigtigt at overholde denne regel.

► Når to ord tilsammen styrer noget (dvs. når de bruges som præpositioner), skal de skrives i to ord, fx *De bor nedenunder os*. Når de ikke styrer noget (dvs. når de bruges som adverbier), skal de skrives i ét ord, fx *De bor nedenunder*. – Det er ikke særlig betydningsfuldt om man overholder denne regel eller ej.

► Bemærk især at disse forbindelser skal skrives i to ord når de styrer noget: *bag ved, frem for, inden for, over for, ud over*.

► Nogle ordforbindelser skal altid skrives i to ord. Bemærk især: *af sted, frem for, fuldt ud, hvor længe, i alt, i dag, i øvrigt, om bord, til sidst*.

► Nogle ordforbindelser skal skrives i ét ord selvom de ligner dem man ellers skal huske at skrive i to ord. Bemærk især: *alting*, *derudover* (= desuden), *ifølge*, *langtfra* (= slet ikke), *ligesom*, *medmindre*, *overalt*, *tilsammen*.

► Talord der skrives med bogstaver, skal skrives i ét ord når de er lavere end 100, ellers i flere ord, fx *tre tusinde* og *fem hundrede* og *tooghalvfems*.

Som det fremgår, indeholder boksen ultrakorte redegørelser for de vigtigste problemstillinger i forbindelse med det pågældende emne, i dette tilfælde i form af direkte anvisninger (*skal skrives*). Det drejer sig om redegørelser, som behandles langt mere udførligt senere i samme artikel. På denne måde ser man en overlapning af data mellem tekstboksen og den øvrige artikel. Ved første øjekast kan dette virke overflødigt og unødigt pladskrævende. Men dataene i boksen tjener mindst tre vigtige formål. For det første kan de bekræfte brugerne i, at de er nået frem til den rigtige artikel. For det andet viser erfaringen fra f.eks. Handelshøjskolen i Århus, at brugerne i et stort antal tilfælde kan få dækket deres behov alene ved at konsultere denne boks. Og for det tredje er der undertiden tilmed eksplicitte henvisninger fra boksen til andre steder i artiklen, hvad der fremskynder brugerens søgeproces.

2) Efter den introducerende tekstboks følger en egentlig mini-indholdsfortegnelse, hvor de kapitler og underkapitler, som artiklen er opdelt i, er opremset med efterfølgende sidetal, således at brugerne har mulighed for at springe direkte frem til relevante steder i artiklen. En sådan mini-indholdsfortegnelse er særligt nyttig i lange artikler, hvor det ellers kan være svært at danne sig et indtryk af deres indhold.

3) Herefter følger den egentlige artikel med en relativt simpel mikrostruktur, hvor teksten er opdelt i kapitler og underkapitler. Overskrifterne på disse kapitler og underkapitler fungerer som det, som Wiegand (2000) kalder en struktur af søgefelter, som letter brugernes adgang til de relevante data.

4) Artikelteksten afbrydes flere gange af indsatte bokse, som behandler specifikke problemstillinger på en overskuelig måde og samtidig giver luft i teksten. Disse bokse kan være af meget forskellig art som i følgende eksempel, der drejer sig om anvisninger, der er rettet enten til en

person, som har problemer i forbindelse med tekstproduktion, eller til en lærer eller sprogrevisor:

Frit valg – lad være med at rette!

I enkelte faste småordsforbindelser er det valgfrit om man vil skrive i ét eller to ord. De vigtigste er:

forresten el. for resten
 ingenting el. ingen ting
 nogensinde el. nogen sinde
 omend el. om end
 selvom el. selv om
 simpelthen el. simpelt hen
 sommetider el. somme tider
 stadigvæk el. stadig væk
 tilfælles el. til fælles
 tillykke el. til lykke.

Før skulle de fleste af disse ordforbindelser skrives i to ord. Men med *Ret-skrivningsordbogen* i 1986 (og senere i 2001) blev der givet valgfrihed mellem skrivemåderne i ét og to ord. Sprogbrugere der kan de gamle korrekte former, kan altså fortsætte med at bruge dem, men de kan ikke længere tillade sig at rette dem der bruger former som *forresten*, *selvom* og *tilfælles*.

Som det fremgår, gør denne boks det muligt at fremstille en specifik problemstilling på en meget overskuelig og nemt tilgængelig måde. Disse bokse, der fungerer som en slags sorte huller, der suger brugernes opmærksomhed til sig, er samtidig med til hurtigt og nemt at gelejde disse frem til deres endelige mål.

5) Den sidste komponent, der skal omtales her, er litteraturhenvisningen i slutningen af artiklen. Denne komponent hjælper ikke den bruger, som kan nøjes med de informationer, som kan trækkes ud af håndbogen. Men den kan være yderst nyttig for de specifikke brugere, der af den ene eller anden grund har behov for supplerende informationer. Dermed er Håndbog i Nudansk gennem en ydre fordelingsstruktur og et system af henvisninger forbundet med andre bøger og værker, som omhandler dansk sprog og grammatik (se Tarp 1998, 1999).

Alt i alt kan det på dette trin konstateres, at Håndbog i Nudansk også indadtil i de enkelte artikler har et raffineret system af søgeveje, som er fuldt på højde med de bedste trykte ordbøger. Dette bekræfter, at det med hensyn til søgeveje og strukturer er både rimeligt og relevant at betragte Håndbog i Nudansk som et leksikografisk opslagsværk og følgelig underkaste den en leksikografisk kritik.

5. Data og præsentation

De data, som er medtaget i Håndbog i Nudansk, er i almindelighed i overensstemmelse med officielle danske sprognormer, men der er dog visse interessante nuancer. I forordet til første udgave skriver de to forfattere:

De råd og regler vi giver i Håndbog i Nudansk, er generelt i overensstemmelse med officielle normer og almindelig fornuftig praksis. Vi har ingen specielle kæpheste at ride. De få steder hvor vi anbefaler en anden retskrivningspraksis end den officielle, gør vi tydeligt opmærksom på det, og nævner i øvrigt samtidig hvad der er den officielle norm på området. (Forord til 1. udgave)

Det princip for selektion og præsentation af håndbogens data, som de to forfattere her på en meget enkelt måde beskriver, er det princip, som i den leksikografiske teori hedder proskription (se Bergenholtz 2003). Det er befriende, at de hverken forsøger at præsentere alle de måder, som det danske sprog bruges på (deskription), eller læne sig blindt op ad Dansk Sprognævn (præskription). Forfatterne forholder sig selvstændigt og kritisk til de officielle normer ud fra det, som de kalder ”almindelig fornuftig praksis”. Men samtidig undlader de ikke at fortælle, hvad der i alle tilfælde er det officielt korrekte. Det er det samme princip, som blandt andet er benyttet i Den Danske Netordbog. I det følgende vil forskellige eksempler på anvendelsen af dette princip blive præsenteret og diskuteret:

En ubetydelig fejl

Der er altså en fejl hvis man skriver to ord der tilsammen fungerer som en præposition, i ét ord. Men det er en fejl som man kan tage ret afslappet. Den bliver begået ustandselig i aviser, forretningsbreve, bøger, juridiske dokumenter osv. osv. af sprogbrugere som ellers skriver helt fejlfrit. Og den giver aldrig nogensinde anledning til

misforståelser. Men den strider mod *Retskrivnings-ordbogens* regler og er altså en fejl – omend en af de mindre betydningsfulde.

(Uddrag af artiklen *Ét eller flere ord?*)

Her ser vi et næsten klassisk eksempel på proskription. Forfatterne gør fuldstændig klart rede for, hvad der er korrekt ifølge *Retskrivningsordbogen*. Men de modererer samtidig dens på dette område rigide regler ved at slå fast, at brugerne kan tage ”afslappet” på denne regel, eftersom den ”ustandselig” overtrædes af ”sprogbrugere som ellers skriver helt fejlfrit”, og at den i øvrigt ”aldrig nogensinde” giver ”anledning til misforståelser”. På denne måde siger forfatterne reelt set, at Dansk Sprog-nævns normer i dette specifikke tilfælde skal tages med et gran salt. I det følgende tilfælde er problemstillingen vendt på hovedet:

Intetkøn eller fælleskøn?

Også i singularis kan der være problemer med brugen af præteritum participiums bøjningsformer. Det drejer sig her om brugen af *n*-formen over for *t*-formen, fx:

en *undsluppen/undsluppet* fange
 en *strøgen/strøget* teskefuld
 en *stjålen/stjålet* vogn
 en *maskinskreven/maskinskrevet* an-
 søgning
 Ansøgningen er *maskinskreven/*
maskinskrevet
 Ansøgningen skal leveres *maskin-*
skreven/maskinskrevet

I sådanne tilfælde er både *n*-formen og *t*-formen korrekt. Men *n*-formen virker ofte noget gammeldags, og man står sig derfor normalt ved at bruge *t*-formen:

en *undsluppet* fange
 Ansøgningen er *maskinskrevet*
 Ansøgningen skal leveres *maskin-*
skrevet

(Uddrag af artiklen *Præteritum participium (datids tillægsform)*)

Hvor Dansk Sprognævn i foregående eksempel kun tillod én skrivemåde og Håndbog i Nudansk reelt set to, tillader Dansk Sprognævn i dette eksempel to forskellige bøjningsformer af præteritum participium. Håndbog i Nudansk oplyser loyalt om denne valgfrihed, men vurderer samtidig, at ”man står sig normalt ved” kun at bruge den ene af formerne med den begrundelse, at den anden ”virker ofte noget gammeldags”. Dette er en vigtig information især for brugere, som ikke ønsker at virke gammeldags, f.eks. i jobansøgninger og andre vigtige tekster, hvor de af hensyn til deres karriere og fremtid ønsker at virke moderne og med på noderne. Det tredje og sidste eksempel på proskription, der skal diskuteres her, er af en lidt anden karakter:

Spørgende ledsætninger

I spørgende ledsætninger der begynder med et *hv*-ord (fx *hvem*, *hvad*, *hvilke*, *hvad for en*), og hvor dette *hv*-ord eller det *hv*-led som *hv*-ordet indleder, er subjekt, indskydes der et *der* efter *hv*-leddet:

Jeg ved ikke *hvem der* har ret
 Jeg ved ikke *hvem af dem der* har ret
 Har du set *hvad der* er i fjernsynet i aften?
 Har du set *hvad for en film der* er i fjernsynet i aften?

Man kan undertiden se og høre et *som* i stedet for *der* i sådanne spørgende ledsætninger, men det kan virke unaturligt eller halvvejs svensk på en del danskere, så det mindst risikable er at prøve at holde sig til *der* i den slags tilfælde.

(Uddrag af artiklen *Der eller som?*)

I dette tilfælde drejer det sig ikke om, at Dansk Sprognævn opstiller normer for brugen af *der* og *som* i spørgende ledsætninger. Det drejer sig derimod om, at brugen af *som* i forbindelse med sådanne ledsætninger, hvad der kan være dialektalt bestemt, virker ”unaturligt og halvvejs svensk på en del danskere”, dvs. udansk. Forfatterne anbefaler derfor ”at holde sig til *der* i den slags tilfælde”, fordi det er ”det mindst risikable”. Det drejer sig som i de foregående tilfælde om anbefalinger, som er meget lidt anmassende, men som alligevel får stor vægt, fordi de led-

sages af en fornuftig argumentation. Og da denne argumentation endvidere ikke skyldes ”specielle kæpheste”, men derimod ”almindelig fornuftig praksis”, dvs. sprogbrug blandt folk, som må forventes at beherske det danske sprog, er den svær at komme uden om.

Som det fremgår af ovenstående eksempler, er artiklerne skrevet i en forholdsvist enkelt og let forståeligt sprog. De nødvendige latinske termer er hyppigt forklaret direkte i teksten, eller også har brugerne mulighed for at få dem forklaret i den alfabetiske mini-ordbog, som findes i artiklen *Grammatik*. Hvis brugeren alligevel har svært ved at forstå dem – såsom termen *subjekt* i uddraget fra artikel *Der eller som* – er der hjælp at hente i de mange eksempler, hvor forfatterne tilmed har kursiveret de pågældende problemstillinger, så brugerne har en bedre mulighed for at genkende og forstå dem. På dette grundlag kan man konstatere, at såvel håndbogens data som deres præsentation er tilpasset det sproglige og grammatiske niveau hos den forudsete brugergruppe.

6. Layout

Efter de mange roser i de foregående afsnit er det desværre nødvendigt at komme lidt malurt i bægeret. Ordbøger – herunder håndbøger – er ikke almindelige bøger, men brugsgenstande, der er konciperet med et helt særligt formål for øje og følgelig med deres helt egne særtræk. Dette betyder blandt andet, at alt, hvad der har med deres indhold, præsentation, opbygning og design at gøre, må understøtte dette formål, dvs. deres specifikke funktioner. Af denne grund kan man heller ikke umiddelbart og ukritisk overtage layout- og æstetikregler fra andre typer bøger. Man må tværtimod tilpasse layout og æstetik til deres særlige karakter som leksikografiske redskaber (se Almind 2005 og Almind/Bergenholtz 2000).

I denne henseende er der sket et relativt stort tilbageskridt fra fjerde til femte udgave af Håndbog i Nudansk. Dette tilbageskridt, der har direkte konsekvenser for håndbogens brugervenlighed, udtrykker sig på forskellig vis. For det første er skriften i almindelighed blevet mere mat, hvad der formindsker kontrasten mellem papir og bogstav, hvad der atter gør det sværere at søge i teksten. For det andet er skriften i en række overskrifter blevet væsentlig mere mat, hvad der gør det sværere at pejle sig ind på dem. Dertil kommer, at designerne har valgt at bryde en æstetisk grundregel og bruge forskellige skrifttyper i den egentlige tekst og i de mange indsatte bokse. Det giver alt sammen et rodet indtryk af de enkelte sider.

Derudover er såvel skriftstørrelsen som skydningen øget i femte udgave, hvad der kræver et langt større sidetal og ikke nødvendigvis gør

læsbarheden større. Som en mulig – men inkonsekvent – kompensation er spaltebredden øget, samtidig med at afstanden mellem de to spalter på hver side er reduceret, hvad der gør det langt vanskeligere at lade øjnene søge ned over teksten.

Det nye layout er givetvis i overensstemmelse med nutidige tendenser inden for bøger og brochurer. Det er muligvis ”moderne”. Men i leksikografisk sammenhæng er det umoderne, upraktisk og uvenligt over for brugerne, fordi det reelt set gør det sværere og mere tidskrævende at komme hurtigt og nemt frem til de ønskede data. Og eftersom hurtig og nem tilgængelighed er et centralt princip for leksikografiske opslagsværker, må det på det kraftigste anbefales, at en kommende sjette udgave af Håndbog i Nudansk som minimum går tilbage til det bedre layout fra fjerde udgave.

7. Konklusion

Den foregående diskussion viser klart, at håndbøger som Håndbog i Nudansk ikke alene med fordel, men også obligatorisk kan og bør betragtes i et leksikografisk lys. Håndbog i Nudansk har alt, hvad der skal til, for at kunne betegnes som et leksikografisk værk. Den er en brugs-genstand. Den har et genuint formål. Den henvender sig til en bestemt brugergruppe, som tilmed er defineret i forordet. Håndbogen er eksplicit designet til at hjælpe denne brugergruppe, når den befinder sig i en bestemt samfundsmæssig situation, nemlig dansk tekstproduktion – og kan i øvrigt også bruges til direkte videnstilegnelse. Den indeholder leksikografiske data, af hvilke den forudsete brugergruppe kan hente informationer med henblik på at tilfredsstille et bestemt behov, som kan opstå i de forudsete brugersituationer. Disse data er gjort tilgængelige, således at brugerne hurtig og nemt kan finde frem til dem gennem et system af søgeveje. Dette er alle de centrale elementer, som kendetegner et leksikografisk redskab, hvad enten det kaldes ordbog, håndbog, leksikon eller encyklopædi.

8. Litteratur

Almind, Richard 2005: *First Impressions Last: Layout in Dictionaries*. I: Irmhild Barz/Henning Bergenholtz/Jarmo Korhonen (red.): *Schreiben, Verstehen, Übersetzen, Lernen. Zu ein- und zweisprachigen Wörterbüchern mit Deutsch*. Frankfurt a.M./Bern/New York/Paris: Peter Lang, 103–118.

- Almind, Richard og Henning Bergenholtz 2000: Die ästhetische Dimension der Lexikographie. I: Ulla Fix (red.): *Bild im Text – Text und Bild*. Heidelberg: Universitätsverlag C. Winther, 259–288.
- Bergenholtz, Henning 2003: User-oriented Understanding of Descriptive, Proscriptive and Prescriptive Lexicography. I: *Lexikos 13*, 65–80.
- Bergenholtz, Henning (red.) 2006: *Den Danske Netordbog*.
www.ordbogen.com/ordbog/ddno.
- Hausmann, Franz Josef 1977: *Einführung in die Benutzung der neufranzösischen Wörterbücher*. Tübingen: Niemeyer.
- Hausmann, Franz Josef og Herbert Ernst Wiegand 1989: Component Parts and Structures of General Monolingual Dictionaries: A Survey. I: Franz Josef Hausmann / Oskar Reichmann / Herbert Ernst Wiegand / Ladislav Zgusta (red.): *Wörterbücher, Dictionaries, Dictionnaires. An International Encyclopedia of Lexicography, First Volume*. Berlin, New York: Walter de Gruyter, 328–360.
- Jacobsen, Henrik Galberg og Peter Stray Jørgensen 2005: *Håndbog i Nudansk*, 5. udgave. København: JP / Politikens Forlagshus.
- Jacobsen, Henrik Galberg og Peter Stray Jørgensen 2001: *Håndbog i Nudansk*, 4. udgave. København: Politikens Forlag.
- Tarp, Sven 1998: Leksikografien på egne ben. Fordelingsstrukturer og byggede i et brugerorienteret perspektiv. I: *Hermes, Journal of Linguistics*, 21, 121–137.
- Tarp, Sven 1999: Theoretical foundations of the so-called cross-reference structures. I: *Lexicographica*, 15. Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 114–137.
- Tarp, Sven 2006: *Leksikografien i grænselandet mellem viden og ikke-viden. Generel leksikografisk teori med særlig henblik på lærerleksikografi*. Doktorafhandling. Århus: Center for Leksikografi.
- Wiegand, Herbert Ernst 2000: Über Suchbereiche, Suchzonen und ihre textuellen Strukturen in Printwörterbüchern. I: Herbert Ernst Wiegand (red.): *Wörterbücher in der Diskussion IV. Vorträge aus dem Heidelberger Lexikographischen Kolloquium*. Tübingen, Niemeyer, 233–301.

Sven Tarp
Lektor
Center for Leksikografi
Handelshøjskolen i Århus
Århus Universitet
Fuglesangs Allé 4
DK-8210 Århus V
st@asb.dk